

Η σπουδαιότητα του Ησυχασμού στην ιστορία του γένους

[/ Άγιοι - Πατέρες - Γέροντες / Ορθόδοξη πίστη](#)

Φωτο:Κώστας Μπαλάφας

Πρωτ. Γεώργιος Μεταλληνός

Κοσμήτωρ της Θεολ. Σχολής του Πανεπ. Αθηνών

Μελέτη για το ρόλο του Ησυχασμού, ως παράγοντα συνοχής της Ρωμηοσύνης, πάνω στη βάση της Ορθόδοξης εν Αγίω Πνεύματι κληρονομιάς.

Περιορίζομαι αναγκαστικά σε κάποιες γενικές επισημάνσεις, ενδεικτικές της αστασίαστης διασύνδεσης του Ησυχασμού με το Γένος των Ρωμηών, δηλαδή των Ορθοδόξων.

Ο Ησυχασμός συνιστά την πεμπτουσία της ρωμαϊκής (ορθοδόξου) παραδόσεως, ταυτιζόμενος με αυτό, που περικλείει και εκφράζει ο όρος Ορθοδοξία. Ορθοδοξία έξω από την ησυχαστική παράδοση είναι αδιανόητη και ανύπαρκτη. Η ησυχαστική, εξ' άλλου, πράξη είναι η «λυδία λίθος» για την αναγνώριση της αυθεντικής χριστιανικότητας. «Νηστεία, αγρυπνία, προσευχή» αποκτώνται τα «ουράνια

χαρίσματα» στην ορθόδοξη παράδοση. Πρέπει δε να αποσαφηνιστεί, ότι ο Ησυχασμός νοείται κυρίως ως πορεία προς τη θέωση και εμπειρία θεώσεως και δευτερευόντως ως (θεολογική) καταγραφή αυτής της μεθόδου εμπειρίας. Τα κείμενα, ως γνωστόν, στην Ορθοδοξία, την αυθεντική χριστιανικότητα, ακολουθούν την πράξη και την περιγράφουν, αλλά ποτέ δεν την υποκαθιστούν. Οι «διάδοχοι» του Αγίου Γρηγορίου Παλαμά δεν βρίσκονται στην ακαδημαϊκή θεολογία, αλλά στην ασκητική συνέχειά του.

«Ο Ησυχασμός, ως ασκητική θεραπευτική αγωγή, ήτο η καρδιά της Ορθοδοξίας από την εποχή των Αποστόλων (1) και εκυριάρχει εις όλην την Ρωμαϊκήν βασιλείαν, Ανατολήν και Δύσιν» (2). Αυτή είναι η υπεύθυνη διαπίστωση ενός εκ των εγκυροτέρων ερευνητών του Ησυχασμού και του Αγίου Γρηγορίου Παλαμά, του π. Ιωάννου Ρωμανίδη. Στο πλαίσιο της εμπυχομένης από τον Ησυχασμό παραδόσεως είναι δυνατόν να κατανοηθεί και να ερμηνευτεί έγκυρα η εθνική, κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική -ακόμη- ιστορία της Ρωμηοσύνης (3). Σ' αυτό, ακριβώς, το πλαίσιο μπορεί να αποτιμηθεί ορθά και η συμβολή του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά. «Αποτελών συνέχειαν των αρχαίων Πατέρων», της ενιαίας και αδιάτμητης πατερικής παραδόσεως, «εξέφρασε -κατά τον σεβαστόν Γέροντα π. Θεόκλητον Διονυσιάτην- το αιώνιον πνεύμα της Ορθοδόξου Εκκλησίας, ανανεώνων τας εμπειρίας της, τα βιώματά της, την διδασκαλίαν της και τας επαγγελίας της» (4). Συνέβαλε, έτσι αποφασιστικά στη διάσωση της καθόλου ταυτότητός της (5).

Είναι βέβαια, γεγονός, ότι οι συνέπειες των ιδεολογικών ερίδων του 14ου αιώνας, πνευματικών και κοινωνικών, αποδυνάμωσαν αισθητά την συρρικνωμένη ήδη από τον 13ο αιώνα αυτοκρατορία, αφήνοντάς την αθωράκιση στις επεκτατικές διαθέσεις των γειτόνων της και κυρίως των Οθωμανών. Το 1354 οι Οθωμανοί Τούρκοι κατέλαβαν την Καλλίπολη, πατώντας σταθερά στην ευρωπαϊκή πλευρά της. Η αυτοκρατορία βάδιζε νομοτελειακά προς την δύση της, καταντώντας βαθμιαία θλιβερό λείψανο του παλαιού εαυτού της (6).

Ενώ όμως οι εμφύλιοι σπαραγμοί, τα κοινωνικά ρήγματα και οι εχθρικές προσβολές εξασθένιζαν προοδευτικά την αυτοκρατορία, οι πνευματικές δυνάμεις του Γένους, αναβαπτιζόμενες διαρκώς στην Ησυχαστική πατερική παράδοση, απέτρεψαν τον κίνδυνο να μεταβληθεί η Ρωμανία (Βυζάντιο) σε φράγκικο προτεκτοράτο, ενώ παράλληλα διέσωσαν την ανεξάντλητη πηγή των πνευματικών δυνάμεων, της ρωμαϊότητας και του ψυχικού δυναμισμού της μέσα στην μακρόσυρτη δουλεία. Μετά την λατινική (1204) και την οθωμανική (1453) άλωση, αυτό που εθίγη ήταν, κυρίως, το πολιτικό μέρος της ζωής του Γένους, όχι όμως και το πνευματικό. Απόλυτο κέντρο της Ρωμηοσύνης παρέμεινε ο θεούμενος, ο οποίος μπορεί να φθάσει στη θέωση «εις οποιανδήποτε εποχήν ή κατάσσειν, κρατικήν ή πολιτικήν» (7). Οι Άγιοι της περιόδου της δουλείας και τα ιερά

λείψανα, όπως των Αγίων Γερασίμου και Διονυσίου, στις ενετοκρατούμενες μάλιστα περιοχές, είναι η ισχυροτέρα –και κατά τον Ευγένιο τον Βούλγαρη (8)- διαβεβαίωση, ότι η πνευματική ακμή του Γένους δεν έσβησε κατά την δουλεία, ούτε επιτεύχθηκε η αλλοτρίωσή του, και μάλιστα σε περιοχές πολύ ευνοϊκές προς αυτήν την κατεύθυνση, όπως οι λατινοκρατούμενες. Η ησυχαστική πνευματικότητα με κέντρο το Άγιον Όρος (9) διαπότιζε τη συλλογική συνείδηση του Γένους, αφήνοντας εδώ και εκεί τους ευχύμους καρπούς της παρουσίας, λειτουργικότητας και δυνάμεώς της. «Η ησυχαστική πατερική παράδοσις παρέμεινεν [...] η μεγαλύτερη πνευματική δύναμις του Γένους» (10).

«Οι ησυχαστές πατέρες –κατά τον Άγιον Ναυπάκτου –ήσαν Ρωμηοί και [...] με τους αγώνες τους διεφύλαξαν την ουσία της Ρωμηοσύνης. Οι αντιησυχαστές ήταν ξένοι προς την Ρωμηοσύνη» (11). Συμφωνώ δε πλήρως μαζί του, όταν υποστηρίζει, ότι «η ησυχαστική συζήτηση (ενν. τον 14ο αι.) και η νίκη της ορθοδόξου παραδόσεως ήταν ευλογία Θεού για την ερχόμενη δουλεία του Γένους μας [...]. Αυτός ο ησυχαστικός τρόπος ζωής κράτησε το Γένος με την εθνική και ορθόδοξη συνείδηση και ανέδειξε τους μάρτυρας (12) και ομολογητάς της πίστεως, αυτός δημιούργησε τις οργανωμένες κοινότητες και τους συνεταιρισμούς, αυτός διεφύλαξε την εσωτερική ψυχική ελευθερία και αυτός δημιούργησε την Επανάσταση του 1821. Είναι γνωστόν, όπως υποστηρίχθηκε από μελετητές, ότι όλοι οι ήρωες της Επανάστασεως ήταν διαμορφωμένοι βάσει της Ρωμαϊκής παραδόσεως και δεν διαπνέονταν από τον δυτικό διαφωτισμό. Στην παράδοση του Γένους μας είχαμε δικό μας φωτισμό, τον φωτισμό του νοός, όπως τον είπε και τον εξέφρασε ο άγιος Νικόδημος ο αγιορείτης, ο Μακρυγιάννης κ.α.» (13).

Αφήσαμε να ακουστεί η φωνή του λόγιου Ιεράρχου και όχι του επαγγελματία ιστορικού, ο οποίος όμως ανεπιφύλακτα προσυπογράφει αυτές τις επισημάνσεις. Ο Ησυχασμός, ως υπαρκτή Ορθοδοξία, διαμόρφωσε τη συνείδηση του Γένους, το φρόνημά του, πραγματούμενο δημιουργικά σ' όλη την ιστορική διάρκειά του.

Το Γένος επέζησε με τη διάσωση της πατερικής θεραπευτικής, που σωζόμενη στην πληρότητά της στα πρόσωπα των Αγίων, άρδευε ακατάπαυστα τη συλλογική συνείδηση στην πλατειά λαϊκή βάση, μέσω των συλλογικά αποδεκτών, έστω και πλημμελώς, πρακτικών της. Οι φυγόκεντρες τάσεις βέβαια συνεχίσθηκαν, εντοπιζόμενες κυρίως στο χώρο της επηρεαζόμενης από τη Δύση λογιοσύνης (14). Η τελευταία συνέβαλε στη βαθμιαία αλλοτρίωση της ορθόδοξου παραδόσεως, κάτι που κορυφώνεται στις ημέρες μας (15), με το καθημερινά διευρυνόμενο χάσμα μεταξύ πατερικότητας και ραγδαίας εισαγόμενης αντιπατερικότητας σ' όλο το φάσμα του βίου (λ.χ. η δυτική αντίληψη περί «διπλής» πνευματικότητας, μοναστικής και κοσμικής).

Η εμμονή όμως στην ησυχαστική παράδοση καθόρισε, περαιτέρω, τις στάσεις απέναντι στη χριστιανική, αλλ' όχι πλέον ορθόδοξη, Δύση, αλλά και στην ελληνική αρχαιότητα, ή μάλλον στα ανησυχητικά φαινόμενα μονιστικής στροφής σ' αυτήν, ως αρχαιολατρίας. Μέσω τις αντιπαραβολής της ανατολικής παραδόσεως με την δυτική έγινε κατανοητό ότι η Δύση όχι μόνο δεν ήταν πλέον ομόψυχη της Ανατολής, αλλά απειλούσε και αυτή την ιστορική ύπαρξή της.

Τον 14ο αιώνα έλαβε χώρα η πρώτη σε βάθος αντιπαραθήση Ανατολής-Δύσεως στο χώρο της εκκλησιαστικής-θεολογικής παραδόσεως. Για πρώτη φορά δόθηκε η ευκαιρία, με την παρουσία ενός αυθεντικού «δυτικού» θεολόγου στην Ανατολή, φορέα της αυγουστίνειας θεολογικής παραδόσεως και μεθόδου (16), να τεκμηριωθεί η ριζική διαφοροποίησή τους και το ασύμπτωτο μεταξύ τους. Απεδείχθει, ότι είχε διαμορφωθεί στη Δύση μια αλλοτριωμένη χριστιανοσύνη, υποστασιούμενη ένα πολιτισμό στους αντίποδες της ρωμαϊκής Ανατολής. Η νοοτροπία, που ενσάρκωνε ο Βαρλαάμ, κορυφώθηκε στον Άγγλο ιστορικό Γίββωνα (1737-1794), που εξέφρασε με κλασικό τρόπο τη συνείδηση της Δύσεως για τη Ρωμαϊκή Ανατολή και προετοίμασε, μαζί με τον ρασιοναλιστή εκκλησιαστικό ιστορικό Mosheim (18ος αι.) (17), τον Αδαμάντιο Κοραή ως πατριάρχη των δυτικίζόντων. Το εσωτερικό φως των Ησυχαστών ήταν για τον Γίββωνα «προϊόν μιας κακόγουστης ιδιοτροπίας, δημιουργία ενός κενού στομάχου και ενός κούφιου μυαλού». Ο Ησυχασμός είναι γι' αυτόν η κορύφωση «των θρησκευτικών ανοησιών των Γραικών» (18). Αυτές οι προκαταλήψεις, παγιωμένες στην ευρωπαϊκή συλλογική συνείδηση μέσω της παιδείας, διαμορφώνουν έκτοτε τη δυτική στάση έναντι της Ορθόδοξης Ανατολής, και ιδιαίτερα έναντι του Ελληνισμού ως σήμερα. Η «έκπληξη», συνεπώς, για την σημερινή στάση των δυτικών Ηγεσιών έναντι της Ελλάδος και των βαλκανικών χωρών γενικότερα προδίδει πέρα των άλλων άγνοια της ιστορίας.

Από την άλλη πλευρά, η ελληνικότητα, που ενσάρκωναν οι σχολαστικοί του

«Βυζαντίου», όπως ο Νικηφόρος Γρηγοράς (διεκλήρυτε αποκάλυπτα ότι είναι «Έλληνας», διαφοροποιόταν διαμετρικά από την ελληνικότητα, όπως αυτή αφομοιώθηκε μέσα στην πατερικότητα και συνιστά την φυσική συνέχεια της ελληνικής αρχαιότητας, μέσα όμως από την πατερική σύνθεση ελληνικότητας και χριστιανικότητας, που οδήγησε στην πολιτιστική πραγματικότητα της Ρωμαιοσύνης(19).

Ο Ησυχασμός θα διαδραματίσει, εξ' άλλου, σημαντικό ενωτικό ρόλο στα παραγμένα πολιτιστικά και διασπασμένα λόγω των περιπετειών τους στα Βαλκάνια. Οι Ησυχαστές θα μετακινούνται ελεύθερα σ' όλη την Ορθόδοξη Ανατολή, από τόπο σε τόπο, υπερβαίνοντας τις εθνικές διαφορές. Από τον μεγάλο αγιολόγο Fr. Halkin έγινε λόγος για μία «Διεθνή του Ησυχασμού». Όταν σήμερα γίνεται λόγος για «ορθόδοξο τόξο», ως προπύργιο κατά του μουσουλμανισμού, δεν πρέπει να παραθεωρείται η ησυχαστική πνευματικότητα, η μόνη, που μπορεί να εξασφαλίσει αληθινή ενότητα στα όρια της ρωμαϊκής υπερεθνικής και υπερφυλετικής ομοψυχίας. Στην ησυχαστική παράδοση θεμελιώνεται η διαβαλκανική ενότητά μας (19α).

Η ενότητα του Γένους, στη βαλκανική διάθλασή της, απειλήθηκε, αλλά και περιστασιακά καταλύθηκε, από την παράταξη των αντιησυχαστών, «λατινελλήνων» (κατά τον Άγιο Γρηγόριο Παλαμά) και «γραικολατίνων» (κατά τον Άγιο Μάρκο Ευγενικό), οι οποίοι ταυτίστηκαν με τη φραγκολατινική μεταφυσική, συνεχίζοντας τον πνευματικό δυϊσμό της «βυζαντινής» λογισσύνης, που ενσάρκωσαν προγραμματικά ο Ψελλός και ο Ιταλός. Οι δυτικίζοντες αντιησυχαστές θεωρούσαν παρακμή το γεγονός, ότι η Ανατολή δεν είχε σχολαστική θεολογία και εμερίμνησαν για την εισαγωγή της στη ζωή και την παιδεία του Γένους.

Η εγκατάλειψη του Ησυχασμού και η στροφή στη μεταφυσική θεολόγηση αλλοτρίωσε προοδευτικά την ταυτότητα του Γένους, το οποίο μετά την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, απελευθερώθηκε μεν από τη δουλεία της «Τουρκίας», αλλά όχι και από εκείνη της «Φραγκιάς». Κατά τον π. Ρωμανίδη «με την εκδίωξιν των ησυχαστών από την ιδεολογίαν του Νεοελληνισμού και την επικράτησιν του Κοραϊσμού, η κάθαρσις αντικατεστάθη με την ηθικήν και ο φωτισμός με την κατήχησιν. Έτσι, οι ησυχαστές πνευματικοί Πατέρες αντικατεστάθησαν από ηθικολογούντες οργανωτές κατηχητικών σχολείων, που εφόρτωσαν την νεολαίαν με ηθικόν σύστημα, που μόνον υποκριτής ημπορεί να δώση την εντύπωσιν ότι εφαρμοζεται. Έτσι, και οι βίοι των Αγίων κατήντησαν εν πολλοίς είδος μυθολογίας» (20). Ο Ησυχασμός εκτοπίσθηκε από τον μεταφυσικό στοχασμό και τον δογματισμό στο χώρο της θεολογήσεως, αλλά και από τον ευσεβισμό στο χώρο της λαϊκής θρησκευτικότητας. Τα μοναστήρια έχασαν, έτσι, το αληθινό

θεραπευτικό νόημά τους, υποκαθιστάμενα από κοσμικά ιεραποστολικά σχήματα, με το αίτημα να μεταβληθούν και αυτά σε κέντρα δράσεως δια κοινωφελείς σκοπούς.

Η έκδοση των έργων του αγίου Γρηγορίου Παλαμά, υπό τη διεύθυνση του αιμνήστου καθηγητού κ. Παν. Χρήστου, και η επιστημονική αλλά και βαθύτατα παραδοσιακή προσέγγιση του Ησυχασμού από αγιορείτες, όπως ο σεβαστός π. Θεόκλητος Διονυσιάτης και θεολόγους, με πρωτοπόρο τον π. Ιωάννη Ρωμανίδα, συνέβαλαν στην επανακάλυψη της ησυχαστικής παραδόσεως, των πατερικών δηλαδή θεμελίων μας. «Σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, συνειδητοποιούμε τη μεγάλη αξία της Ρωμαϊκής-ησυχαστικής παραδόσεως» (21). Ο σύγχρονος άνθρωπος αναζητεί θεραπεία από τα ψυχολογικά και υπαρξιακά προβλήματά του. Η προσφορά, συνεπώς, μιας ιδεολογικοποιημένης ή θρησκευτικοποιημένης «Ορθοδοξίας» περιπλέκει μάλλον τα προβλήματα, αντί να τα επιλύει, καθιστώντας την Ορθοδοξία αποκρουστική και άχρηστη. Αυτό ζήσαμε πρόσφατα στις Η.Π.Α. ο Άγιος Ναυπάκτου και ο γράφων. Η ησυχαστική μας παράδοση θεραπεύει, αντίθετα «τον πυρήνα της υπάρξεως του ανθρώπου» (22). Καταλήγω, συνεπώς, ταυτιζόμενος και στο σημείο αυτό με τον Άγιο Ναυπάκτου: «Ο Ησυχασμός, όπως τον εξέφρασε ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς και τον διεφύλαξε ως κόρηνη οφθαλμού η Ορθόδοξη Εκκλησία, είναι η ζωή του σύγχρονου κόσμου» (23) και η μόνη δυνατότητα σωτηρίας, δηλαδή θεώσεως.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. π. Ι.Σ.Ρωμανίδου, Εκκλησιαστικά Σύνοδοι και Πολιτισμός, Θεολογία τ. 66(1995) 646-680 [και αγγλιστί στον τ. 63(1992) 421-450]. Πρβλ. του Ιδίου, Η θρησκεία είναι νευροβιολογική ασθένεια, η δε Ορθοδοξία η θεραπεία της, στον τόμο Ορθοδοξία και Ελληνισμός, εκδ. Ιεράς Μονής Κουτλουμουσίου, Β' Τόμος, σ. 67-68.
2. π. Ι.Σ.Ρωμανίδου, Ρωμαίοι ή Ρωμηοί Πατέρες της Εκκλησίας. Γρηγορίου Παλαμά, Έργα, 1: Υπέρ των Ιερώς ησυχάζόντων, Τριάς Α'. Θεσσαλονίκη 1984, σ.12
3. Πρβλ. π. Ι.Σ.Ρωμανίδου, στο ίδιο, σ. 32
4. Αθωνικά Άνθη, 1(1962) σ. 79 (=Η Ορθόδοξος Εκκλησία και ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς).
5. Βλ. π. Γ.Δ.Μεταλληνού, Ορθόδοξος και Ευρωπαϊκός πολιτισμός. Μεγέθη αλληλοσυμπληρούμενα ή αλληλοαποκλειόμενα; -Αθήναι 1996.
6. Βλ. πρόχειρα στου π. Γ.Δ.Μεταλληνού, Ελληνισμός Μαχόμενος, Αθήνα 1995 (εδώ: σ. 13-40: Ησυχαστές και Ζηλωτές. Πνευματική ακμή και κοινωνική κρίση

στον βυζαντινό 14ο αιώνα).

7. π. Ι.Σ.Ρωμανίδου, Ρωμαίοι ή Ρωμηοί Πατέρες..., σ. 32

8. Βλ. Επιστολή Ευγενίου του Βουλγάρεως προς Πέτρον Κλαίρκιον, Περί των μετά το σχίσμα Αγίων της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας και των γινομένων εν αυτή θαυμάτων, Αθήνησιν 1844.

9. Αρχιμ. Ιεροθέου Σ. Βλάχου (Μητροπολ. Ναυπάκτου), Ο Άγιος Γρηγόριος ο Πλαμάς ως αγιορείτης, Λεβαδειά 1992. Και κατά τον π. Ι. Ρωμανίδη (Ρωμαίοι ή Ρωμηοί Πατέρες, σ. 31 : «η θεραπευτική αγωγή του φωτισμού και της θέσεως μετεφέρθη από την κοσμικήν Ενορίαν, όπου εξησθένισεν, εις την μοναστικήν Ενορίαν [...]. Ο Μοναχισμός έγινε είδος ιατρικής Σχολής, όπου εσπούδαζαν την αποστολικήν θεραπευτικήν οι υποψήφιοι επίσκοποι. Παράλληλα το έργον κάθε κοσμικής ενορίας ήτο να μιμηθεί την μοναστικήν ενορίαν κατά δύναμιν».

10. π. Ι. Σ. Ρωμανίδου, Ρωμαίοι ή Ρωμηοί Πατέρες, σ. 80.

11. Οπ. Π., σ. 242.

12. «Οι Νεομάρτυρες της Τουρκοκρατίας απέδειξαν επανειλημμένως, ότι η δύναμις αυτή (=του φωτισμού) του προσευχομένου Αγίου Πνεύματος μέσα εις την καρδίαν του πιστού ήτο πολύ μεγαλυτέρα από τα χειρότερα βασανιστήρια, που ημπορούσαν οι Τούρκοι να επινοήσουν» (π. Ι. Σ. Ρωμανίδου, Ρωμαίοι ή Ρωμηοί Πατέρες, σ. 26).

13. Οπ. π., σ. 244/45.

14. Ιδιαίτερα από την εμφάνιση του Ελληνικού Διαφωτισμού.

15. Αυτό επεσήμανε ήδη ο π. Θεόκλητος Διονυσιάτης (οπ.π., σ. 77) : «Ομολογουμένως η πορεία της θεολογίας μας σήμεραν πόρρω απέχει από του να είναι ορθόδοξος, τόσο κατά την εφαρμογήν των ορθοδόξων αιτημάτων, όσον και δια την ενατένισιν και εξάντλησιν των δυνατοτήτων του ανθρώπου της Χάριτος, μέχρις αυτής της θεώσεως, η οποία αποτελεί επηγγελμένον και υποχρεωτικόν αγαθόν».

16. Ο π. Ιω. Σ. Ρωμανίδης, κατέδειξε σαφώς την πηγή της διδασκαλίας του Βαρλαάμ, τον ιερό δηλ. Αυγουστίνον (Βλ. Ρωμαίοι ή Ρωμηοί Πατέρες, οπ. π., σ. 111 ε.). Τα πορίσματα της μακράς έρευνάς του δημοσιεύονται στο Internet αυτή την εποχή. Στο σημείο αυτό τίθεται το ερώτημα, ποια δυνατότητα διαλόγου μπορεί να υπάρξει, όταν η Δύση εξακολουθεί να επιμένει στην «gratia creata».

17. Johann Lorenz Mosheim (1694-1755), δημιουργός της καλουμένης «πραγματικής» ιστορίας. [RGG 4(1960), 1157/8 (M. Schmidt και LTK 7(1962) 656/7 P. Meinhold).

18. Βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνού, Ελληνισμός μαχόμενος, οπ. π., σ. 23.

19. Βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνού, Ορθοδοξία και Ελληνικότητα. Αθήνα 1992, σ. 13 ε.ε. Πρέπει να δηλωθεί, ότι οι εκπρόσωποι των αρχαιολατρικών τάσεων της εποχής μας, όπως γνωρίζω από τους δημόσιους διαλόγους μαζί τους, «δέχονται» τον Βαρλαάμ ως εκπρόσωπο μιας δήθεν «ελληνιζούσης» παραδόσεως, ενώ απορρίπτουν τον Παλαμά, ως «ανθέλληνα» (=απήχηση της θέσεως του αιμνήστου π. Ι. Μάϊεντορφ), ανεξάρτητα, βέβαια, από την θεολογία αμφοτέρων, που φυσικά την απορρίπτουν.

19α. Ακριβώς για την ορθόδοξη ενότητα είναι ανάγκη να αναθεωρηθεί από την Εκκλησία της Ρωσίας ο αναθεματισμός του Ησυχασμού στο πρόσωπο του Αγίου Μαξίμου του Αγιορείτου (ή Γραικού), έστω και αν έγινε (1988) η εκκλησιαστική διακήρυξη της αγιότητός του, ως και η απάλειψη του κατά του Βαρλαάμ αναθέματος που έγινε επί Αικατερίνης της Β΄.

20. Ρωμαίοι ή Ρωμηοί Πατέρες, σ. 25

21. Ιεροθέου Βλάχου, Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, σ. 245.

22. Στο ίδιο.

23. Στο ίδιο.

Βιβλιογραφία (κατ' επιλογήν)

Αρβελέρ-Γλυκατζή, Ελ., Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (μεταφρ. Τ. Δρακοπούλου), Αθήνα 1977.

Beck, H-G. Humanismus und Palamismus. Xlle Congres International des Etudes Byzantines, 3 Belgrade 1961, σ. 63-82.

Charanis P., Observations on the "Anti-Zealot" Discourse of Cabasilas. Revue des Etudes Sud-Est Europeenes. IX(1971), σ. 369-76.

Charanis P., Internal Strife in Byzantium during the fourteenth century, Byzantion, XV(1940-41) σ. 208-230.

- Χρήστου Π., άρθρο «Ζηλωταί» στη ΘΗΕ 6 (1965). Στ. 461-64.
- Γιανναρά Χρ., Ορθοδοξία και Δύση στην Νεώτερη Ελλάδα, Αθήνα 1992.
- Guilland R., Essai sur Nicephore Gregoras. L' home et l' oeuvre. Paris 1926.
- Hrochava (V), La revolte des Zelotes a Salonique et les commynes italiennes. Byzantinoslavica 22 (1961) 1-15.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Εκδοτικής Αθηνών) Θ (1980), σ. 152 ε.ε., 375 ε.ε. (Αγγ. Λαΐου και Μ. Ανάστος.
- Jugie M., "Palamas Gregoire" και "Palamite Controverse" , στο Dictionnaire de Theologie Catholique, XI (Paris, 1932), σ. 1735-1818.
- Κορδάτος Γ., Τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, Αθήνα 1931. Του Ιδίου, Η κομμούνια της Θεσσαλονίκης 1928.
- Μαντζαρίδη Γ., Παλαμικά. Θεσσαλονίκη 1983. Του Ιδίου, Μέθεξις Θεού, Θεσσαλονίκη 1979.
- Ορθόδοξη πνευματική ζωή, Θεσσαλονίκη 1993.
- Meyendorff J. Introduction a l' Etude de Gregoire Palamas. Paris 1959. Του Ιδίου, Byzantine Hesychasm, Historical, Theological and Social problems, London 1974. Του Ιδίου, Gregory Palamas and orthodox spirituality, N. York 1974.
- Νικοδήμου Αγιορείτου, Συμβουλευτικόν Εγχειρίδιον, Εν Βόλο 1969. Nicol D.M., Church and Society in the last centuries of Byzantium. Cambridge 1979. Του Ιδίου, The last centuries of Byzantium, 1261-1453, London 1972.
- Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ, Η ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, εκδ. «Μέλισσα», τ. Α'. 1966.
- Παπαδοπούλου Στ. Γ., Συναντησις Ορθοδόξου και Σχολαστικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη 1970.
- Φειδά Βλ. Ι., Εκκλησιαστική Ιστορία. τ. Β', Αθήνα 1970. Του ιδίου, Η Βυζαντινή Θεοκρατία, Αθήνα 1982.

π. Ρωμανίδη, Ι.Σ., Ρωμηοσύνη-Ρωμανία-Ρούμελη, Θεσσαλονίκη 1981. Του Ιδίου, Franks, Romans, Feudalism and doctrine. An Interplay between Theology and Society, 1981. Του Ιδίου, Ρωμαίοι ή Ρωμηοί Πατέρες, τ. Ι. Θεσσαλονίκη 1984.

Sevcenko I., Nicolas Cabasilas "Anti-Zealot" Discourse: A Reinterpretation, D.O.P. 11(1957) 79-171. Του Ιδίου, Alexios Makrembolites and his "Dialogue" between the Rich and the Poor, Zbornik, Radova 6 (1960) 187-228.

Setton, Kenneth M. (μεταφρ. Π.Π. Παναγιώτου). Το βυζαντινό υπόβαθρο της Ιταλικής Αναγέννησης. Αθήνα 1989.

Σωτηροπούλου Χ., Θέματα Θεολογίας του ΙΔ' αιώνας. Αθήναι 1987.

Tafrali, O., Thessalonique au XIVe siecle, Paris 1913.

Vassiliev A.A., Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. 324-1453 (μεταφρ. Δ. Σαβράμη), Αθήνα 1954.

π. Βλάχου Ιεροθέου. Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία, Έδεσσα 1986. Του Ιδίου. Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς ως αγιορείτης. (χ.τ.χρ.). Του Ιδίου, Μικρά Είσοδος, Αθήνα 1992.

Weiss. G., Joannes Kantakuzenos - Aristocrat, Staatsmann, Kaiser and Monch - in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert, Wiesbaden 1969.

Werner E., Gesellschaft und Kultur im XIV Jahrh, "Sozial Okonomischen Fragen". Acts du XIVe Congres International des Etudes Byzantines. I. Bucarest 1974, 93-110.

Ζακυθινού Δ., Ιδεολογικά Συγκρούσεις εις την πολιορκουμένην Κωνσταντινούπολιν, Ν. Εστία 47 (1950) 794-99.

Επιμέλεια: Θωμάς Δρίτσας

Πηγή: